

Г.К. Тычка

Польскі рэгіяналізм і яго ўплыў на беларускую літаратуру XIX – пачатку XX стагоддзяў

Тэрмін рэгіяналізм распаўсюдзіўся ў Польшчы ў перыяд паміж першай і другой сусветнымі войнамі. У гэты час слова рэгіяналізм пачынае функцыянаваць як прыклад тыпалагічнага паняцця. Аднак пэўная колькасць рыс, якія ахоплівае гэты тэрмін, выявілася значна раней. Перш за ўсё ў светапоглядзе польскіх рамантыкаў, які быў сфармаваны і залежаў на працягу ўсяе іх творчасці ад культуры роднай зямлі. «А можа, хочаце ведаць, панове, які мой ідэал? – звяртаўся напрыканцы свайго жыцця недзе ў верасні 1855 года Адам Міцкевіч да польскіх эмігрантаў у Парыжы. – Хочаце ведаць, чаго я сам сабе жадаў бы? То я вам скажу! Я хацеў бы трапіць да маіх літоўскіх бароў, там хацеў бы застацца адзін, нікога не бачыць, барані Божы, не чытаць ніякай газеты і толькі размаўляць з Богам, птушкамі і дрэвамі! А вы едзеце ў Парыж! Вы хочаце ўбачыць Парыж! На гэтым трымаецца свет! Кожны павінен да нечага імкнуцца! Вы ў Парыж, я да маіх літоўскіх бароў» [1].

Гэты культ роднай старонкі, гістарычнай тэрыторыі Літвы робіцца візітнай карткай творчасці, бадай, усіх сучаснікаў, паслядоўнікаў і нашчадкаў Адама Міцкевіча, нараджэннем і лёсам звязаных з гэтай зямлёй. Ад рамантычна настроеных філаматаў і філарэтаў да пазітывісткі Элізы Ажэшкі.

Прадстаўнікі «вялікай эміграцыі» (палітычныя дзеячы, пісьменнікі і вучоныя, якія пакінулі радзіму пасля паражэння паўстання 1830-1831 гг. і ў наступныя дзесяцігоддзі: А. Міцкевіч, А. Гарэцкі, Ю.-У. Нямцэвіч, М. Махнацкі, Ю. Клячко, І. Лявель і інш.), а таксама М. Здзяхоўскі і Э. Ажэшка, пад тэрмінам Літва разумелі канкрэтныя тэрыторыі, што ляжалі ў той час на ўсход ад межаў так званага Кангрэсавага Каралеўства Польскага і былі Заходнімі губернямі Расійскай імперыі, а гэта значыць, тэрыторыяй сучаснай Рэспублікі Беларусь.

Нацыянальная самаідэнтыфікацыя насельнікаў беларускіх зямель была спалучана з шэрагам этнагістарычных і палітычных праблем не толькі на працягу ўсяго XIX, але і на пачатку XX стагоддзя. «Чым быў наш край, – успамінае Марыя Чапска, – родная Беларусь, як не часткай Вялікага княства Літоўскага, на працягу чатырох стагоддзяў спалучаны з Польшчай і захоплены Расіяй? Пра нацыянальную свядомасць беларусаў, якая толькі абуджалася, мы нічога тады не ведалі, трэба было выбіраць паміж Польшчай і Расіяй, а мы не сумняваліся, што наш край павінен вярнуцца ў Польшчу, у незалежную Польшчу ў ранейшых межах да яе падзелаў» [2].

Палітычная праграма польскіх патрыётаў тэрытарыяльна прэтэндавала на ўсе так званыя «крэсавыя» лакальныя айчыны палякаў, пад якімі разумелася найперш тэрыторыя былога ВКЛ. Праграма гэтая распаўсюджвалася самымі рознымі сродкамі – ад афіцыйных палітычных дэкларацый да твораў паэзіі ўключна. Змест Маніфеста Дэмакратычнага польскага таварыства, які быў прыняты 8 траўня 1832 года, амаль даслоўна паўтарала «Песня Януша» вядомага паэта Вінцэнта Поля (1807–1872), выкладчыка Віленскага універсітэта, актыўнага ўдзельніка паўстання 1831 года, пазней палітычнага выгнанца.

Byłem w Litwie i w Koronie,
Byłem w tej i w owej stronie,
Byłem tu i tam,
Od Beskildów do Pomorza,
Z Litwy aż do Zaporozża

Całą Polskę znam
Znam to całe szczere plemię,
Polskie morza, polskie ziemie,
I tę polską sól:
I o wszystkim marze roję,
I to wszystko niby moje,
Nibym polski król. ¹[3]

Нягледзячы на шматэтнічнасць насельніцтва, культуралагічныя і моўныя адрозненні розных рэгіёнаў, большасць тагачаснага адукаванага польскага грамадства выяўляла стан свядомасці ў нацыянальным пытанні, падобны да таго, што адлюстравалася ў адным з фрагментаў «Песні пра зямлю» ужо згаданага В. Поля:

A czy znasz ty, bracie młody,
Te pokrewne twoje rody,
Tych Górali i Litwinów,
I Zmudź święta i Rusinów?²[3, c. 122]

«Не было дзяржавы, але заставалася Польшча, і не было сумненняў у разуменні ўжывання гэтага паняцця. Сувязь з зямлёй, дворам, засценкам, суседзямі ці парафіяй, але таксама і з абшарам, які калісьці насіў назву Рэчы Паспалітай абодвух народаў, кшталтавала тагачасны патрыятызм. Тэрытарыяльныя павязі ляжалі ў аснове сістэмы вартасцяў, уключаных у слова Польшча ці Айчына, – піша даследчыца таго перыяду І. Лескевічова.– Шматнацыянальнасць папуляцыі, шырока расселенай паміж Карпатамі, Дняпром і Балтыкай, якую мы сёння добра ўсведамляем, у тыя часы было паняццем, што абмалёўвалася невыразна альбо ўвогуле было чужым, як тым, што свядома фармавалі мэты канспіратыўнага ці адкрытага дзеяння, так і народным масам з нявыкрышталізаванай яшчэ нацыянальнай свядомасцю» [4].

¹ *Быў у Літве і ў Кароне, Быў у той і ў гэтай старане,
Быў тут і там.
Ад Бяскідаў да Памор'я,
З Літвы і ажно да Запарожжа
Усю Польшчу ведаю.
Ведаю ўсё гэтае шчырае племя,
Польскае мора, польскую зямлю,
І гэтую польскую соль.
І пра ўсё гэта мару, мрою,
І ўсё гэта нібы маё,
Як быццам я польскі кароль.
(Падрадкавы пераклад)*

² *А ці ведаеш ты, малады брат,
Тыя кроўныя твае роды,
Тых гураляў і ліцінаў,
І святую жмудзь і русінаў? (Падрадкавы пераклад)*

Гэтым істотным момантам і тлумачыцца складанасць і неадназначнасць беларуска-польскіх літаратурных і культурных ўзаемасувязяў, якія маюць багатую і старажытную гісторыю. Пачатак свой яны бяруць яшчэ з сярэднявечча, калі беларускія землі былі ўключаны ў склад адзінай Польшка-Літоўскай дзяржавы. Тэрытарыяльнае эканамічнае і палітычнае адзінства знайшло свой адбітак як у лёсах і творчасці вядомых беларускіх пісьменнікаў, так і ў нацыянальнай польскай культуры і літаратуры, якія многія накірункі свайго развіцця прайшлі, дзякуючы менавіта рэгіянальным, этнічна чужым прадстаўнікам і школам.

У сучасным беларускім літаратуразнаўстве гісторыя беларуска-польскіх літаратурных узаемасувязяў даследавана досыць грунтоўна. Да найбольш значных прац у гэтым накірунку належаць даследаванне Адама Мальдзіса «Творчае пабрацімства. Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў XIX ст.», Мінск, 1966; кніга Алега Лойкі «Адам Міцкевіч і беларуская літаратура», Мінск, 1959; даклад на V Міжнародным з'ездзе славістаў А. Лойкі і Н. Перкіна «Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў XIX ст.», Мінск, 1963; а таксама даклад А. Мальдзіса на VII Міжнародным з'ездзе славістаў «Традыцыі польскага асветніцтва ў беларускай літаратуры XIX ст.», Мінск, 1972.

Літаратурныя ўзаемасувязі з польскай культурай у набліжэнні да нашага часу даследуюцца ў працы У. Казберука «Ступені росту. Беларуска літаратура пачатку XX стагоддзя і традыцыі польскіх пісьменнікаў», Мінск, 1974.

У польскім літаратуразнаўстве варта адзначыць наступныя працы: S. Stankiewicz «Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej». Wilno, 1936; T. S. Grabowski. «Z pogranicza polsko-białoruskiego» w: Księga pamiątkowa ku czci S. Pigoń, Kraków. 1961; W. Strochel. «Powstanie styczniowe w literaturze białoruskiej». Przegląd Hum. 1972, № 1; M. Janion. «Szkola białoruska w poezji polskiej» // Przegląd Wschodni. 1991, № 1 i inne.

З гэтых даследаванняў вынікаюць наступныя істотныя для нашай працы моманты. Першае, што ўжо ў 30-я гады XIX стагоддзя ў філамацкім асяроддзі нараджаецца і творча развіваецца беларускі рэгіяналізм. Гэты рэгіяналізм, які з'яўляўся натуральным складнікам усяго еўрапейскага рамантызму, на Беларусі найбольш ярка выявіўся ў творчасці А. Міцкевіча. Праявы яго заўважны як у творчым выкарыстанні тэмаў і матываў беларускага фальклору, так і ў агульнай скіраванасці найбольш значных, эпохальных для літаратуры твораў пісьменніка – «Пане Тадэвушы», «Дзядах», «Конрадце Валенродзе», «Кнігах польскага народу і польскага пілігрымства», дзе выказваюцца думкі, што Польшча без Літвы не Польшча, а толькі частка яе – Карона.

Яшчэ пры жыцці А. Міцкевіча ў тагачаснай польскай літаратуры з'явілася паняцце рэгіянальнай школы, высунутае А. Тышыньскім і падтрыманае пазней М. Грабоўскім і Е. Дэмбоўскім. У канцэпцыі рэгіянальных школ галоўным крытэрыем з'яўлялася адметнасць духу і стылю, пазначаная пэўным рэгіянальным адзінствам. З чатырох прапанаваных А. Тышыньскім мастацкіх школ (літоўскай, украінскай, пулаўскай і кракаўскай), да якіх творцы залічваліся не паводле біяграфічных дадзеных, а паводле стылёва-мастацкіх асаблівасцей творчасці, найбольш прынятай у гісторыі літаратуры лічыцца школа ўкраінская, у якую ўключаюць Б. Залескага, А. Мальчэўскага, М. Чайкоўскага, А. Грозу і нават Ю. Славацкага [5].

Вядомая сучасная польская даследчыца эпохі рамантызму Мар'я Яніон сфармулявала паняцце беларускай школы, якая, паводле яе меркавання, узнікае ў літаратуры ў 40-ыя гады XIX ст. і звязана найперш з імёнамі Яна Баршчэўскага і Тадэвуша Лады-Заблоцкага [6].

Нягледзячы на спрэчнасць часавых рамак і персаналій (на што звярталася ўвага ў сучасным польскім літаратуразнаўстве), для нас надзвычай істотным застаецца факт прызнання існавання беларускай рэгіянальнай школы ў польскай літаратуры XIX ст., засведчаны аўтарытэтнымі польскімі даследчыкамі. Паняцце беларускай рэгіянальнай школы ўвогуле вельмі складанае, і павінна стаць аб'ектам асобнага даследавання найперш з-за нявызначанасці этнічнага наймення беларускай народнасці ў XIX ст.: літвіны, тутэйшыя, беларусы. Так званая літоўская школа, вылучаная А. Тышыньскім, да якой адносіў сябе і сам А. Міцкевіч, можа лічыцца не столькі літоўскай, колькі беларускай з-за пашыранасці тапанімічнай назвы Літва на беларускія землі [7].

На пачатку XIX стагоддзя пачынаецца новы этап у працэсе станаўлення беларускай народнасці і нацыянальнай беларускай культуры. У гэты час найбольш значным цэнтрам інтэлектуальнага жыцця на этнічна беларускіх землях з'яўляецца Віленскі універсітэт. Зрэшты, уплыў і значэнне яго выходзяць далёка за межы былога Вялікага княства Літоўскага. Гэтая вышэйшая навучальная ўстанова задавала тон духоўнаму жыццю на ўсёй тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай. Так адбывалася, дзякуючы працы і дзейнасці знакамітых вучоных: гісторыка Іяхіма Лявелея, філалага Леона Бароўскага, братоў Снядэцкіх: Яна – матэматыка і астранома і Енджэя – хіміка і біёлага, якія абодва не цураліся літаратуры, выступаючы з літаратурна-крытычнымі творамі. Маладыя гарачыя галовы, як называлі тады прыхільнікаў новага рамантычнага кірунку ў літаратуры на чале з Адамам Міцкевічам, зрабілі Вільню своеасаблівай сталіцай беларуска-літоўскага краю, якая не толькі ў палітыцы супрацьстаяла канфармізму і згодніцтву Варшаўскіх салонаў, але і ў паэзіі адмежавалася ад варшаўска-кракаўскіх паслядоўнікаў класіцызму.

Рэгіянальнай адасобленасці гэтых зямель ад іншых тэрыторый Рэчы Паспалітай садзейнічала не толькі этнічна-культурніцкая адметнасць, але і палітычная атмасфера на Беларусі і ў Літве, якая характарызавалася больш жорсткай палітыкай царскіх улад у дачыненні да насельніцтва гэтага краю. Такое становішча выклікала актыўнае супраціўленне, што вылілася ў арганізацыю патаемных гурткоў пераважна студэнцкай моладзі (філаматы і філарэты, гурток Францішка Савіча), а таксама ў дзейнасці славутага таварыства шубраўцаў і яго выдання «Wiadomości brukowe».

Геапалітычная сітуацыя змушала этнічна іншародную моладзь у сваёй асветніцка-патрыятычнай дзейнасці вызнаваць, тым не менш, найперш польскую агульнанацыянальную ідэю.

Менавіта патрыятычныя памкненні вызначалі духоўнае жыццё тагачаснай Беларусі, якое праходзіла пад знакам ідэй асветніцтва і рамантызму.

А паколькі бацькаўшчына была этнічна неаднароднай, і гэтую неаднароднасць рамантызм з яго скіраванасцю да фальклорна-этнаграфічнай адметнасці яшчэ больш падкрэсліў і выпукліў, у XIX ст. у апалячанай беларускай шляхты, з якой і паходзіла большасць студэнтаў Віленскага універсітэта, не толькі з'яўляецца, але і свядома культывуецца пачуццё мясцовага патрыятызму. «Узнікае імкненне, часам неасэнсаванае, падкрэсліць сваю адметнасць ад «кароннай Польшчы». У найбольш радыкальнай і свядомай часткі засцянкавай шляхты «мясцовы патрыятызм» паволі перарастае ў беларускі», – адзначае А. Мальдзіс [8].

Менавіта патрыятычная скіраванасць спрыяе пільнай зацікаўленасці сацыяльна-эканамічнымі праблемамі і побытам народа, што спараджае сацыяльна-завостраныя творы, а таксама тэндэнцыйна-скіраваную публіцыстычную паэзію. Пра грамадска-палітычнае значэнне літаратуры ў тыя часы

сведчаць наступныя факты. Першае, што пасля паўстання 1830 г. на Беларусі былі забаронены практычна ўсе творы А. Міцкевіча. І забарона гэтая, якая трошкі паслабла ў канцы XIX ст., праіснавала ажно да 1905 года. А другое, што творы А. Міцкевіча, У. Сыракомлі, К. Уейскага шырока распаўсюджваліся на Беларусі падчас паўстання 1863 года.

Культываванне пачуцця рэгіянальнай адасобленасці спрыяе ўзнікненню твораў на беларускай мове, якія, пачынаючы з адзіночных спроб А. Міцкевіча, займаюць усё больш істотнае месца ў творчасці польскамоўных паэтаў XIX ст.: Я. Чачота, Я. Баршчэўскага, У. Сыракомлі. Гэтая тэндэнцыя з часам прыводзіць да ўзнікнення вызначальнай для гісторыі беларускай літаратуры XIX ст. з'явы – наяўнасці пісьменнікаў двухмоўнай арыентацыі. У большай ці меншай ступені двухмоўнымі беларуска-польскімі (ці наадварот) літаратарамі робяцца фактычна ўсе прадстаўнікі тагачаснага беларускага пісьменства: В. Дунін-Марцінкевіч, Янка Лучына, А. Гурыновіч, А. Вярыга-Дарэўскі, В. Каратынскі і нават найбольш нацыянальна зарыентаваны Ф. Багушэвіч.

Важным фактарам станаўлення новай беларускай літаратуры стала тое, што яна фармавалася ва ўмовах частковай перарванасці ўласных традыцый развіцця – ад старажытнасці да сучаснасці.

Новая беларуская літаратура ўступала ў новае XX стагоддзе ўзбагачаная ўласным (хай сабе і сціплым і не такім ярка праяўленым, як у суседніх польскай і рускай літаратурах) вопытам засваення і пераапрацоўкі ўсіх вызначальных на той час элементаў еўрапейскага мастацтва.

Нацыянальна-беларускі рух у гэты час, інтэнсіўна актывізуючыся і пашыраючы свой абсяг, вылучыў магутныя постаці нацыянал-адраджэнцаў. У беларусаў, як і ў большасці паняволеных славянскіх народаў (тых жа палякаў, напрыклад), працэс кшталтавання нацыі, нацыянальна-вызваленчая барацьба былі звязаны з развіццём нацыянальнай літаратуры, са светапоглядным станаўленнем творчых індывідуальнасцей, цэнтральнае месца сярод якіх належыць Янку Купалу.

Адметнай асаблівасцю ўсіх маладых нацыянальных літаратур XIX – пачатку XX стагоддзяў была іхняя непасрэдная павязь з працэсам кшталтавання нацыянальнай ідэі і тым гісторыка-палітычным грунтам, з якога гэтая ідэя ўзрастала. Для беларускай нацыянальнай ідэі, а значыць і для новай беларускай літаратуры, якая не толькі дэкларавала гэтую ідэю, але і жывілася ёй, такім грунтам сталася тэза вяртання страчанай нацыянальнай дзяржаўнасці і палітычнай незалежнасці роднага краю, традыцыі якіх бачыліся ў старажытнай беларускай гісторыі – найперш у гістарычнай спадчыне Вялікага княства Літоўскага. У выніку геапалітычнага становішча тэрыторыі ВКЛ на працягу стагоддзяў эканамічна, сацыяльна і культуралагічна былі з'яднаны з тэрыторыяй Польшчы. Польскі нацыянальна-вызваленчы рух у значнай ступені ўплываў і фармаваў беларускае нацыянальнае адраджэнне. Сучасныя даследчыкі аднадушна падкрэслваюць этнічную неаднароднасць ВКЛ і – як вынік – адсутнасць дакладна вызначанай нацыянальнай самаідэнтыфікацыі яго насельнікаў не толькі ў XIX, але і на пачатку XX стагоддзяў, калі Рэч Паспалітая (Польшча) успрымалася большасцю з іх як агульная радзіма, а найменне паляк асацыявалася з усімі этнасамі, што насялялі тэрыторыю былой вялікай, «ад мора да мора», дзяржавы, было агульнай родавай назвай, якая тым не менш не адмаўляла спецыфічных рэгіянальных (нацыянальных) адметнасцей жыхароў Беларусі, Літвы, Украіны, этнічнай Польшчы. Менавіта на аснове польскамоўнай (рэгіянальна-беларускай) культуры, народжанай на тэрыторыі Беларусі ў XIX стагоддзі, узнік і расцвіў польскі рамантызм у асобе А. Міцкевіча і яго шматлікіх паслядоўнікаў: А. Ходзькі, А. Гарэцкага, Э. Адынца, Ю-У. Нямцэвіча, У. Сыра-

комлі. Гэтая рэгіянальная польскамоўная культуралагічная школа сталася тым рэальным падмуркам, на якім стаў узводзіцца яшчэ ў XIX ст. гмах так званай новай беларускай літаратуры.

Знітаванасць нацыянальна-вызначанай беларускай культуры з гістарычнай польскамоўна-рэгіянальнай культурнай школай арганічна выявілася ў творчасці Янкі Купалы. Тут у сімвалічна-скандэнсаванай форме знайшоў адбітак складаны шлях кшталтавання нацыянальна-беларускага самавызначання. На пачатку сваёй творчай дзейнасці паэт яшчэ цалкам знаходзіцца ў палоне польскамоўнай рэгіянальнай культурна-эстэтычнай традыцыі, што засведчылі яго польскамоўныя творы. Яго нацыянальна-беларуская самаідэнтыфікацыя прайшла складаныя этапы ад творчага засваення мастацка-ідэйнага вопыту польскамоўных папярэднікаў і сучаснікаў да стварэння сваёй арыгінальнай канцэпцыі нацыянальнага шляху і адпаведнай прарочай місіі мастацтва, якія найбольш выразна выявіліся ў драматычных паэмах «Адвечная песня» і «Сон на кургане».

Такім чынам, у выніку згаданых вышэй аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў польская культурная традыцыя, якая найярчэй выяўлялася на беларускіх землях у літаратуры «вялікай эміграцыі» і ў творчасці пісьменнікаў свядомага рэгіянальнага накірунку, стала для Янкі Купалы тым арганічным і натуральным падмуркам, на якім ён узводзіў сваю канцэпцыю нацыянальнай беларускай духоўнасці ва ўмовах новага часу.

ЛІТАРАТУРА

1. *Kostenicz K.* Ostatnie lata Mickiewicza. Styczeń 1850–26 listopada 1855. Warszawa, 1987. – 430 s.
2. *Czapska M.* Europa w rodzinie .Wstęp Philippe Aries. Posłowie Konstanty F. Jeleński. Warszawa, 1989. – 251 s.
3. *Wiek XIX.* Sto lat myśli polskiej Zyciorysy, streszczenia, wyjątki. Pod red. Bronisława Chlebowskiego, Ignacego Chrzanowskiego, Henryka Gałlego, Gabriela Korbuta, Stanisława Krzemieńskiego. T.VI. Warszawa, 1911. – 293 s.
4. *Leskiewiczowa J.* Społeczeństwo polskie przed powstaniem styczniowym. Powstanie styczniowe 1863-1864. Widzenie, bój, Europa, wizyje. Pod red. Sławomira Kałembki. Warszawa, 1990. – 340 s.
5. *Literatura Polska.* Przewodnik encyklopedyczny. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1985. T. 2. – 831 s.
6. *Janion M.* «Szkoła białoruska» w poezji polskiej // Przegląd Wschodni, 1991. T. 1, z. 1. S. 35-48.
7. *Лойка А., Перкін Н.* Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў XIX ст. / Даклад на V Міжнародным з'ездзе славістаў. Мінскі, 1963. – 44 с.
8. *Мальдзіс А.* Творчае пабрацімства. Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў XIX ст. Мінск, 1966. – 158 с.

S U M M A R Y

The way the term regionalism was understood, depends on a period in history. The territorial, economic and political unity of Belarus and Poland in the XVI-XVIII-th centuries explained the complexity of Byelorussian-Polish literary connections. They were based on the idea of a regional school. The Lithuanian (Byelorussian) regional school became the foundation of the new Byelorussian literature.

Поступила в редакцию 5.04.2001